

LARS WOLLIN

”Hovets elokvens”. När Yvain blev Herr Ivan

Sofia Lodén: Le chevalier courtois à la rencontre de la Suède médiévale. Du Chevalier au lion à Herr Ivan, Forskningsrapporter / Cahiers de la Recherche 47, Stockholms universitet: Institutionen för franska, italienska och klassiska språk, Stockholm 2012.

Doktorsavhandlingar i romanska språk som lika gärna kunde ha utarbetats inom nordistiken hör ju knappast till det vanliga. Sofia Lodéns monografi över *Herr Ivan lejonridderen* (den största och sannolikt äldsta av *Eufemiavisorna*, avfattade på fornsvensk knittelvers i tidigt 1300-tal) och dess mångtydiga relation till en fransk och en norrön källtext är hursomhelst ett färskt exempel på sådan (mycket hälsosam!) gränsöverskridning mellan två nära befryndade akademiska fack. Egentligen tillför

Wollin, L., emeritus professor of Scandinavian languages/Swedish, Åbo Akademi University, Finland. “The eloquence of the court”. From *Yvain to Herra Ivan*. *ANF* 128 (2013), pp. 151–163.

Abstract: Sofia Lodén’s book *Le chevalier courtois à la rencontre de la Suède médiévale. Du Chevalier au lion à Herr Ivan* focuses upon the philological and historical problems brought to the fore in the Old Swedish romance of chivalry entitled *Herra Ivan*, one of the so-called *Eufemiavisor*, composed round 1300. The dissertation falls into two parts, the first dealing with the textual sources of the romance, the second investigating the adaptation of French “courtoisie” to domestic cultural values in contemporary Swedish aristocracy. According to the established view, *Herra Ivan* is a rather loose translation of—one or both of—two source texts: the Old French romance *Yvain ou le chevalier au lion* by Crétien de Troyes and (a later Icelandic revision of) the West Norse *Ívens saga*. The investigation results, in the first part of the thesis, in an empirical confirmation of this double origin. Further, the priority of the French version in the swedifying process is established: the Swedish text maker has obviously used Crétien’s romance as his main source, consulting (the Icelandic revision of) *Ívens saga* primarily in passages obscure to him. Decisive instances in the argumentation are the versified delivery (as in *Yvain*, as opposed to the prosaic West Norse version) and some rhetorical features uniting the Swedish and French versions, such as the author’s presence in the text. The second part of the thesis is an inventory of lexical correspondences between the three versions in such spheres of the vocabulary that are explicitly related to continental chivalry (essential terms are, e.g., French *courtois* and Old Swedish *hövisker*). The author proves that this relation is rather loose: the concept of chivalry is referred to in a mainly didactic and explicatory way, the translator deliberately adapting foreign concepts to domestic culture.

Key words: Old French, Old Swedish, Old Norse, medieval chivalry, medieval literacy, medieval translation, *Eufemiavisor*, *Herra Ivan*, *Ívens saga*, *Yvain*, Crétien de Troyes.

nog Lodéns studie forskningen mindre i franskt perspektiv än i svenskt – och även i norrönt. Den franska filologin berikas strängt taget bara genom den belysning som ägnas riddarromanen *Yvain ou le chevalier au lion* i dess funktion som den ena källtexten till den svenska versromanen. Den andra källtexten är den fornvästnordiska *Ívens saga*, tillkommen vid det norska kungahovet i mitten av 1200-talet genom översättning från den fornfranska texten till norrönt i en sannolikt fullständig version. Denna gick tidigt förlorad. Den är bevarad endast i senare, förkortad, isländsk bearbetning.

Originaltextens författare är *Chrétien de Troyes*, en av den franska medeltidens mest prominenta diktare, verksam under senare 1100-tal. Den svenske och den norske översättaren, liksom de isländska bearbetarna, är alla anonyma.

Den svenska *Herr Ivan* (som omfattar 6 450 verser) återger den fornfranska texten (om 6 800 verser) relativt intakt. Det har alltid varit en lockande hypotes i svensk forskning (däremot knappast i norsk och isländsk!) att den svenska versionen bättre än de isländska bearbetningarna återspeglar den ursprungliga norska översättningen. Enligt textens epilog tillkom *Herr Ivan* år 1303 på uppdrag av drottning *Eufemia*, gemål till den norske kungen Håkon V Magnusson. Uppgiften har visserligen alltid kunnat ifrågasättas, då även den svenska texten är bevarad endast i senare avskrifter och epilogen således kan vara en sekundär addition. Diskussionen om diktens tillkomst och datering har ändå vanligen utgått från denna dess egen berättelse, som återges i samtliga bevarade handskrifter.

Lodéns avhandling sönderfaller i två delar. Den förra behandlar Herr Ivans textkällor; här upprepas och fullföljs resultaten av författarens licentiatavhandling (Lodén 2010). Den senare delen är en lexikalt inriktad studie av den franska "courtoisiens" högmedeltida försvenskning.

Lodén anknuter inledningsvis till uppfattningen att *Yvain ou le chevalier au lion*, såsom det enda av Crétiens verk som inte explicit refererar till ett föregående, bär särskilt tydlig prägel av originalverk och därmed intar en distinkt plats i sin upphovsmans produktion. Texters "rörelse" ("*mouvance*") mellan skilda produktions- och reproduktionsformer, såsom originalskriveri, kompilation, översättning, avskrift osv., är ett centralt tema i nutida internationell teoribildning kring den europeiska medeltidslitteraturens uppkomst och utveckling (t.ex. efter Zumthor 1972). Intressant är idén att översättning härvid kommer före originalkonception. Den enskilde författaren börjar sin litterära bana med uttolkning av andras verk, för att omsider omsätta sin i tolkningen vunna

”mognad” i egen originalproduktion. Modellen stämmer uppenbarligen bra på Crétiens själv, och det är förstås frestande att pröva den också i ett vidare översättningshistoriskt perspektiv. I fallet *Herr Ivan* kan en sådan hypotes ges en utvidgad tillämpning: denna översättning av en fornfransk roman utgör ju introduktionen av en ny svensk genre, riddarromanen – ja rentav, påminner Lodén, själva begynnelsen av en berättande svensk litteratur.

Under rubriken ”Ett ’troget förräderi?’” (”Une ’trahison fidèle?’”, en beteckning lånad från Buridant 1983) tecknar Lodén den tydliga skiljelinje hon tycker sig skönja i forskarsamfundet mellan två principiellt skilda synsätt i frågan om den svenske översättarens hållning till och sätt att behandla sin franska förlaga. Eufemiavisornas omfattande svenska och internationella forskningshistorik från begynnelsen (främst med George Stephens edition av *Herr Ivan* 1849) fram till dagsläget delar Lodén distinkt och elegant i två läger. I det ena befinner sig de som – kanske bländade av dessa diktverks språk- och litteraturhistoriska tyngd – i *Herr Ivan* ser, ofta också i positiv anda lovordar, en i allt väsentligt ”trogen översättning”, utförd av en kunnig man på höjden av sin samtids bokliga bildning. I det andra lägret finner man dem som i stället uppfattar en ganska grovt förvanskad svensk version, färgad av den mindre sofistikerade hållningen hos en okänslig, kanske mer naivt rättfram uttolkare, som saknat intresse för Crétiens raffinerade analys av erotikens psykologi och inte förmått – eller inte velat – uppfatta en subtil ironi i beskrivningen av de höviska idealen. I stället har uttolkaren, menar dessa mera kallsinniga bedömare, inskränkt sig till en fyrkantig renodling av berättelsens yttre skeende och en ledsam uppmålning av konventionella kristliga dygdemönster. Att mannen var klerk har många på goda grunder förfäktat.

Lodéns grepp på denna värdedualism (som nog egentligen är allmänt typisk för diskussionen kring vår tidigaste berättande litteratur) är instruktivt. Samtidigt pekar hon förtjänstfullt på dess inneboende relativitet. Båda ”skolornas” företrädare argumenterar övertygande och läsaren undgår knappast slutsatsen att båda också rimligtvis har i någon mening rätt.

Den grundläggande fråga Lodén säger sig söka svaret på i sin avhandling rör den lärdom en fornsvensk litterär text som *Herr Ivan* kan förmedla om Crétiens roman. Den åsyftade lärdomen preciseras i svensk riktning. Det handlar, säger Lodén, om den roll som tillkommer ”la courtoisie”; de närmsta svenska ekvivalenterna till denna centrala term torde vara ’riddarideal’, ’kavaljerskultur’, ’hövishet’. Då det samtidigt

är fråga om översättning, står det i full samklang med modern teori på detta fält att förlägga den undersökta rollen till det *mottagande* språksamfundet. Det är ju där rollen spelas, initierad av översättaren eller hans uppdragsgivare. Det är i den svenska folkungaepokens smala aristokratiska toppskikt som Crétiens franska hovkultur tänks omsatt – och omformad – i och genom *Herr Ivan*. Lodén vill undersöka hur detta gick till. Det ”givande” franska språksamfundet var härvid stort och dominerande i samtiden, det ”mottagande” svenska litet och dominerat. Utfallet av en sådan undersökning bör ha intresse i båda perspektiven. Resultatet skall, tänker sig Lodén, låta oss läsa var och en av de båda texterna ”i ljuset av den andra och tvärtom” (i detta och följande citat min översättning).

De aktuella relationerna närstuderas i fyra valda textavsnitt. Urvalskriteriet är de isländska bearbetarnas arbetsätt i framställningen av den bevarade versionen av *Ívens saga*. I just dessa fyra partier tycks de nämligen ha gått försiktigare fram i sin förkortning, så att de båda folkspråksversionerna blir optimalt jämförbara, sinsemellan och med den franska förlagan.

Det grundläggande problemet i monografins förra huvuddel är alltså av filologisk art. Är *Herr Ivan* en översättning från den franska texten, från den förlorade norska eller från båda? Lodén visar i sin föredömligt åskådliga forskningshistorik hur alla tre ståndpunkterna haft sina välta-liga advokater sedan 1700-talet. Full enighet råder alltjämt icke, även om den sistnämnda positionen numera är den förhärskande. Forskarna ser dock olika på översättarens arbetsätt: gjorde han samma bruk av båda texterna, eller använde han den ena versionen som ”huvudtext” och anlidade den andra bara vid behov, och vilken var i det senare fallet den primära? Problematiken förenklas inte heller av källäget: samtliga tre texter är bevarade bara i ett flertal senare avskrifter, ordnade i stemmatiskt divergerande traditioner, av vilka sentida utgivare lägger än den ena, än den andra handskriften till grund för sina editioner. Detta minskar naturligtvis vitsordet av de observationer som jämförande studier på textnivå mynnar ut i.

Lodén åberopar övertygande den svenske översättarens val av *vers* – i stället för den norröna versionens prosa – som ett starkt indicium för ett direkt beroende av Crétiens franska version. Denna är nämligen utformad på vers, därtill i en meter med parvis rimmade åttastaviga versrader (octosyllabes), snarlik Eufemiavisornas knittel. Återgivning av en förlaga avfattad på vers i en översättning på prosa är ingenting märkligt, medan motsatsen ter sig mer långsökt. Att den ursprungliga norska översätt-

ningen också skulle ha varit versifierad är även på andra grunder föga troligt: paralleller till en sådan versöversättning saknas på norrönt område, och den mäktiga isländska sagatraditionen på prosa var i samtiden (inte minst efter Snorri Sturlusons grandiosa föredöme) väl och allmänt etablerad. *Herr Ivans* upphovsman blir i stället pionjär i den svenska episka versgenren och grundläggaren av den omfattande och helt dominerande fortsatta krönikediktningen på knittel i det medeltida Sverige. Han bryter genom sitt poetiska formval skarpt med den starka västnordiska traditionen och orienterar effektivt den nya berättande litteraturen på svenska från Skandinavien, ut mot Europa. (Detta torde f.ö., har andra noterat, vara en av historiens tidigast dokumenterade sprickor i den nordiska kulturenheten.)

För den svenske översättarens direkta beroende av den franska förlagan, utan norrönt mellanled, finner Lodén stöd också i de båda folkspråksversionernas behandling av vissa specifika retoriska element. En viktig dimension är berättarens närvaro i framställningen. Den kan yttra sig i direkta hänvändelser till publiken, av typen *thet maghin j tro* och liknande inpass med bekräftande, förstärkande eller kommenterande funktion. Här är olikheterna betydande. Generellt är dylika publikadresseringar, visar Lodén, betydligt vanligare i *Herr Ivan* än i *Ívens saga*; den svenske översättaren inlåter sig t.o.m. på produktion av nya sådana, utan direkt stöd hos Crétien. Ett inledande avgränsat textavsnitt (Calogrenants berättelse, något av en ”saga i sagan”) avviker emellertid och uppvisar rentav ett inverterat mönster i den isländska och den svenska versionen: de publikadresseringar hos Crétien som utelämnas i den förra återges i den senare och vice versa. En sådan konsekvent revisionsstrategi i den ena nordiska versionen i distinkt opposition mot den andra är orimlig. Endast en direkt källa i den franska texttraditionen kan förklara den svenske översättarens beteende på denna punkt.

Ett liknande mönster framträder i analysen av dialogens och anföringens utformning. Dialog är generellt vanlig i *Herr Ivan*, men samma inledande avsnitt är lika fullt speciellt: den svenska versionen behåller här Crétiens direkta tal, medan den norröna slår över i indirekt. Det senare greppet härrör sannolikt från den ursprungliga översättningen, då det kontrasterar mot en i övrigt mycket textnära norrön återgivning av Crétien (alltså i stort sett utebliven isländsk bearbetning) i just detta parti. Den omedelbara kopplingen mellan *Herr Ivan* och Crétien styrks därmed naturligtvis ytterligare.

På vad Lodén kallar ”le niveau micro-structurel” redovisas, sist i avhandlingens förra huvuddel, en rätt omfattande undersökning – utförd i

samma fyra textavsnitt – av den svenske översättarens ”närmare” tillvägagångssätt. Infallsvinkeln är den i sådan textkomparativ översättningsanalys vanliga: behandlingen i skilda versioner av kortare sekvenser i källtexten (normalt på ord-, fras- eller satsnivå). Lodén visar sålunda först på material i Crétiens text som utelämnats i både *Herr Ivan* och *Ívens saga*, för att sedan fokusera på tydliga paralleller i det gemensamt återgivna stoffet.

Det blir uppenbart att *Herr Ivans* översättare under alla förhållanden måste ha haft tillgång till en version av den norröna texten: en försvenskning baserad exklusivt på Crétien kan uteslutas. Å andra sidan visas där- efter, lika övertygande, på den franska textens mycket påtagliga närvaro i *Herr Ivan*. I ett flertal anförda exempel på sekvenser som utelämnats specifikt i den norröna texten kommer Lodén visserligen inte runt den konstanta svårigheten att bedöma verkan av den förkortning som isländska bearbetare trots allt kan ha genomfört även i dessa fyra relativt sett mer intakt bevarade partier. Vad den norske översättaren faktiskt skrev och inte skrev vet vi inte. Men, visar hon därefter, i ett betydande antal fall av gemensam återgivning ansluter *Herr Ivans* text påtagligt närmare till Crétien än till *Ívens saga*. ”Även om inget enskilt exempel tillåter slutsatsen”, heter det, ”understryker totaliteten av korrespondens mellan de tre texterna [den franska] romanens viktiga roll för den svenske översättaren”.

Analysen sägs sålunda ”bekräfta hypotesen att Crétiens text var den huvudsakliga källan men att översättaren i samma grad hade den norröna texten inför ögonen”. Annorlunda formulerat: Crétiens dikt har styrt det övergripande upplägget och den löpande återgivningen i *Herr Ivan*, medan den norröna prosasagan tjänat som hjälpinstans på enskilda (låt vara ganska många), kanske svårförstådda ställen. Giltigheten i denna slutsats illustreras till sist under rubriken ”Une traduction à deux sources” (’En översättning med två källor’ – en rubrik som, noterar man, väl lika väl skulle passa över de exempel som i ett tidigare delavsnitt anförts under rubriken ”Omissions par rapport au texte français”, ’utelämnningar [i båda de nordiska versionerna] i relation till den franska texten’).

Allt i allt, Lodén summerar stringent den filologiska problematiken kring Eufemiavisorna och låter oss överblicka den omfattande diskussionen i ämnet, för att sedan leda oss ett avsevärt stycke närmare en välgrundad kunskap. Absolut och slutgiltig klarhet i de komplicerade textrelationerna kring Ivan lejonriddaren söker man naturligtvis förgäves i utredningen. Till de flesta förklaringar förf. hävdar som sannolika kan, med varierande grad av trovärdighet, alternativa lösningar tänkas. Här-

om är hon själv fullt medveten, och något annat resultat av undersökningen var ej heller att vänta. Utan tillgång till den förlorade första norska versionen lär vi som sagt få leva vidare i ovisshet – ett nog så vanligt predikament i medeltidsfilologin. Ser man emellertid till totaliteten av det indiciematerial Lodén hopbragt, kan man med betryggande säkerhet fastställa att hon med sin utredning i avsevärd grad stärker sannolikheten dels av den svenska textens direkta samband med såväl den franska som den norröna i *Herr Ivan*, dels av den franska textens primat över den norröna i den svenske översättarens arbete. Att vidare studier i detta specifika textkomplex, styrda av samma frågeställningar och utförda med samma eller besläktad metod, skulle komma till väsentligen andra resultat än Lodéns är inte sannolikt.

Avhandlingens andra del är alltså en lexikalt inriktad studie av den franska ”courtoisiens” litterära och språkliga gestaltning i den svenska folkungatidens aristokrati, sådan den kommer till uttryck i *Herr Ivan*. Generellt gäller ju – det ligger i själva termen – att ”hövisk” kultur är nära kopplad till det kungliga *hovet*, något som understryker dess sociala elitposition. I det högmedeltida Sverige sker omplanteringen i korsdraget av influenser från kulturellt rikare miljöer på kontinenten och i Västnorden. Frågan blir hur balansen ser ut i *Herr Ivan* mellan impulserna från Crétiens *Yvain* resp. från *Ívens saga*.

Inledningsvis tecknar Lodén den samlade bilden av den höviska kavaljerskulturens etiska substans, sådan den låter sig avläsas i Crétiens dikt. Adjektivet *courtois* och dess två avledningar, substantivet *courtoisie* och adverbet *courtoisement*, noteras totalt, fastställer hon, med ett trettioal belägg i den franska texten (29 i den handskrift som den elektroniska beräkningen bygger på). I ett tjugotal exempel visas de tre ordens semantiska spridning på alla de facetter vi traditionellt förknippar med det höviska begreppet. De klassiska manliga riddardygdena är ju alltid ärvda: utöver högt anseende är de viktigaste gästfrihet, rättrådighet, medkänsla, förlåtande storsinhet, mod och – i en något specifik variant – amour. Kavaljerskulturen är som bekant föga jämställd: en väluppfosttrad kvinna förväntas framför allt vara vacker, glad och ljuv. I ett något lägre socialt skikt (främst bland de förnäma damernas kammarjungfrur) meriterar också kvinnlig klokhet, rentav list.

Men den verkligt väsentliga beståndsdelen i Crétiens höviska ideal tycks för Lodén vara *språkfärdigheten*, makten över ordet: ”la courtoisie est en effet l'éloquence de la cour”. I denna uppfattning, att ”riddarkulturen i själva verket är en hovets elokvens”, fångar Lodén, vill jag hävda, den språkhistoriskt centrala dimensionen. Det gäller inte minst den vik-

tiga tillämpningen på sättet att *översätta* – eller ”vända”, som den fornsvenska termen lyder. Den lösligt fantasifulla, ledigt eleganta parafrazen i försvenskningen, fjärran från formellt pedanteri, blir en del av vad man kunde kalla ”det chevalereska konceptet”. Detta sätter en omisskännlig särprägel på den svenska folkungatidens höviska litteratur.

Lodén genomför en omfattande kontrastiv analys av en rad exempel på varierande återgivning av *courtois*-orden. Mot de 29 instanserna av *courtois* / *courtoisie* / *courtoisement* i Crétiens text ställer hon de 28 noterade av de närmaste lexikala ekvivalenterna i *Herr Ivan*: adjektivet *hövisker* samt dess substantiviska avledning *höviska* (’höviskhet’) och det adverbiala *höviskliska* (’höviskt’). Endast i fem fall råder direkt korrespondens (så att ett av de franska orden återges med ett av de svenska); i de övriga företer källspråks- resp. målspråksversionens ordval andra – eller inga – korrespondenser. De fem direkt korresponderande visar sig falla helt inom ramen för det franska *courtoisie*-konceptets etablerade semantiska sfär.

När de tre franska orden återges på annat sätt eller inte återges alls tycker sig Lodén kunna urskilja flera tematiskt väsentliga avvikelser i svensk framställning från fransk. Sålunda blir erotiken mindre intressant, vilket innebär att referenser till den höviska kärleken är färre i *Herr Ivan* än hos Crétien. Vidare talar översättaren aldrig, som Crétien gärna gör, om *le courtois*, dvs. om riddersmannen i generell mening; adjektivet *hövisker* används i stället väsentligen för karakteristik av specifika personer i berättelsen. Man kan, hävdar förf., få intrycket att *courtois*-konceptet ännu inte var tillräckligt känt i svensk miljö för att kunna användas oberoende. Likaså återger översättaren relativt sällan substantivet *courtoisie* med *höviska*; de vanliga substantiviska ekvivalenterna vid referens till ”höviskheten som sådan” är i stället *tokt*, *dygd* och *ära*. Iakttagelser som dessa ger Lodén anledning att tala om en ”tolkande och förklarande”, därmed ”konkretiserande”, tendens i den svenska visualiseringen av det höviska konceptet.

Denna anpassning till publikens förväntade förutsättningar är, hävdar Lodén mycket bestämt, ett drag som inte kan härröra från den norröna sagan. Den senare betecknar hon tvärtom som ”rensad från höviskhet” (”*dénuée de courtoisie*”) i dessa passager. *Ívens saga* utelämnar här nämligen explicita referenser till *courtoisie*-konceptet. Den norröna versionens influens på den svenske översättaren betecknas uttryckligen som ”inexistent”. Mot den slutsatsen kan man förstås invända att det i denna del av Lodéns studie, lika litet som i den förra, inte går att teoretiskt utsluta möjligheten att bortfall av den ena eller andra stofftypen i den beva-

rade norröna versionen i obestämbär utsträckning beror på senare isländsk bearbetning och att den intakta norska ursprungsversionen i motsvarande mån faktiskt också kan ha stått modell för den svenska textutformningen.

Invändningen tar dock ingenting från giltigheten av Lodéns iakttagelse: den svenske uttolkarens gestaltning i *Herr Ivan* av ett i målspråkskulturen rimligtvis främmande koncept som det höviska har faktiskt en förklarande och konkretiserande prägel, därtill en ganska påtaglig sådan. Iakttagelsen är hursomhelst välgrundad. I ett svenskt perspektiv är den dessutom intressant – detta alldeles oavsett relationen till en dubiös isländsk bearbetning av en möjlig norsk sidokälla.

Efter samma logik analyserar Lodén det hos Crétien lika centrala begreppet *aventure*. Det noteras med ett par dussin belägg i *Yvain*, varav dock endast tre återges i *Herr Ivan* med den direkta ekvivalenten *ævintyr*. Betydelsen fokuserar då i båda versionerna på ”äventyret” som ett endast med svår möda uppnåeligt mål av högt värde i riddarens värld (vanligen ära). Denna betydelse är i Crétiens roman bara en av många, och Lodén visar på ett flertal andra svenska ekvivalenter och omskrivningar, ofta mindre abstrakta, som översättaren tillgriper för att återge det franska *aventure*. Samtidigt beläggs i den svenska dikten *ævintyr* i ett par dussin fall återgeende annat än *aventure*. Lodén kan visa att ”äventyret” är ett centralt koncept i den svenska dikten, dock av delvis annan art än i den franska. Särskilt i diktens inledande parti betecknar det på en gång det ridderliga dådet självt och *berättelsen* om detsamma (”le récit d’aventure”). Översättaren sägs även här syfta till klargörande för sin läsekrets av ett centralt abstrakt begrepp, som uppfattas självständigt, delvis oberoende av förlagan, och ges en konkret innebörd. – Influens från *Ívens saga* förnekas lika bestämt, här synbarligen på säkrare grund (då den norröna versionen företer en faktisk återgivning, som distinkt avviker från den svenska).

Att den svenske översättaren bakom *Herr Ivan* rör sig med en i viss mening enklare, mer ”fyrkantig” vision av den höviska kärleken har länge observerats av både språk- och litteraturforskare, troligen först och mest värtaligt formulerat av Anton Blanck (1941:68), vilket Lodén också nämner i sin forskningsöversikt. I det rätt långa kapitel hon sedan ägnar denna problematik visar hon med goda exempel hur översättaren, tämligen ointresserad av kontrahenternas känsloliv, i stället starkt betonar den ära som följer med ett ståndsmässigt giftermål. Denna ”ideologiska” (alltså snarare än, som hos Crétien, psykologiskt analyserande) hållning relaterar hon i ett följande, ganska vidlyftigt resonemang till ”glädjen”

(*la joie*), som ju är ett annat centralt element i det höviska konceptet. I den franska romanen sammanhänger det nära med *l'amour* och omsätts i "en leende ton" ("un ton souriant"), ett drag som tidigare iakttagits och analyserats i forskningen kring Crétiens dikt. Lodén visar att ordet *joie*, synnerligen frekvent i den franska dikten, mycket sällan återges i *Herr Ivan* med de båda närmsta ekvivalenterna *gläpi* och *fryghp* – vilka dock å andra sidan också har hög frekvens i *Herr Ivan*. Glädjen och leendet är viktiga även i den svenska dikten, blir konklusionen, men deras föremål är där mindre den amorösa kärleken, mer det goda äktenskapet: "de [glädjen och leendet] har bara flyttats till berättelsens inre, fungerande i översättningen som socialt mode och som utsmyckning av den höviska miljön, därtill som legitimation av den litterära genren själv". Riddardiktens främsta uppgift anses ju ha varit att underhålla, och Lodén citerar de fyra inledande verserna i *Herr Ivan*, där översättaren explicit framhåller just detta syfte. – Argumentationen är här kanske inte tvärsigenom glasklar men förefaller i sina huvudlinjer ändå rimlig.

Lodén laborerar däremot inte, noterar man, med det ovan antydda, synnerligen välgrundade antagandet, formulerat av bl.a. Blanck (1941:68), Valter Jansson (1945:318) och C. I. Ståhle (1955:57), att översättaren var *klerk*. Redan diktens första versrad förkunnar ju, med sin invokation av treenigheten, det fromma anslaget för hela företaget: *J nampn fadhers oc sons oc thæs hælgha andha*. Den mäktiga Dominikanorden – redan i sig själv en utpräglad fransk företeelse! – spelade ju en central roll i den aristokrati som utgjorde översättarens betalande publik (jfr Gallén 1946). Det är inte så svårt att föreställa sig en av drottning Eufemia vidtalad, språkligt begåvad svensk svartbroder, skolad vid Sorbonne, som, klämd i konflikten mellan svårförenliga lojaliteter, försöker genomföra en nödtorftigt kristlig läsning av en profan och galant fransmans poetiska piruetter.

Samma reflexion anmäler sig inför Lodéns – likaså i sig trovärdiga – analys av det höviska äro- och hedersbegreppets hantering i passagen från *Yvain* till *Herr Ivan*. Ordet *onor* (på modern franska *honneur*) beläggs 44 gånger i Crétiens text, ekvivalenten *æra* inte mindre än 94 gånger i den svenska versionen. Den dryga fördubblingen i frekvens utesluter inte en långtgående betydelsegemenskap, framhåller Lodén: äran relateras i båda versionerna till äventyret, gästfriheten och vänskapen. Samtidigt, menar hon, reflekterar det kraftigt vidgade bruket en viktig skillnad. Den gäller främst uppfattningen av de agerande kvinnornas närvaro, kort uttryckt så att översättaren "ersätter kärleken med äran". Damerna kring hjälten får en annan roll i den svenska versionen, de inrangeras i en solid social kontext snarare än invecklas i ett psykologiskt subtilt erotiskt spel.

Häri vill Lodén se ”en genomtänkt tolkning där tyngdpunkten avsiktligt läggs på den ridderliga äran”. – Möjligt, iakttagelsen är som sagt inte ny, även om den utvecklas och exemplifieras med hittills osedd grundlighet. Men hypotesen om den ambivalente dominikanbrodern inrymmer nog åtminstone samma förklaringspotential.

Lejonet är i det högmedeltida Europa – även i Norden – en kraftfull symbol för majestät och styrka, oftast i det godas tjänst, väl etablerad i konst, heraldik och litteratur, påminner Lodén i ett intressant kapitel. Man kan undra, spekulerar hon, om det inte rentav var lejonets framträdande roll i berättelsen som, bland Crétiens många verk, föranledde valet av just *Yvain ou le chevalier au lion* för uttolkning på svenska. Hon framhåller bl.a. djurets kön: i den franska dikten självklart maskulint (*li lions*, i modernt språk *le lion*) men i Herr Ivan (trots lexikalt neutralt genus) feminiserat (*leonith ... hon*), vilket faktiskt är unikt i fornsvenskan. Djuret ”antropomorferas” och blir i den svenska versionen något av hjältens personliga vän(inna). Lodén reflekterar tankeväckande kring lejonets förment skiftande roll i uppbyggnaden av diktens höviska riddarbild. Medan djurets trohet, mod och styrka hos Crétien bidrar till att adla riddaren, ser hon det omvända förhållandet i Herr Ivan, så att lejonet följer hjälten för hans egna dygders skull. Också mot den norröna versionen är skillnaden påfallande: i *Ivens saga* är lejonets roll reducerad. Djuret är där avlövad alla höviska dygder och tjänar bara den yttre intrigen. Till skillnad från såväl fransk som svensk version förekommer ju heller inget lejon i sagans titel.

Till sist diskuterar Lodén de tre Eufemiavisorna som litterär helhet, med utgångspunkt i deras många inbördes likheter och ungefär lika många olikheter. Som ett sammanhållande tema i *Herr Ivan*, *Hertig Fredrik av Normandie* och *Flores och Blanzeflor* nämner hon här (och så vitt jag kan se först här!) ”religionens” roll – dock bara helt allmänt, utan precisering av dess möjliga specifika innebörd för översättningen. Hon framhåller däremot (utan att notera det starka religiösa sambandet) de tre dikternas gemensamma karaktär av *furstespegel*. I denna genrens anda vill texternas försvenskare visa hur en god riddersman och furste fullgör sitt av Gud givna värv. Av de tre verken ser hon *Herr Ivan* som det mest komplexa, ur vars mångfacetterade palett av skilda teman de båda övriga var för sig renodlar och utvecklar några specifika. De gör detta på olika sätt: *Hertig Fredrik* i en starkare betoning av den komiska dimensionen, *Flores och Blanzeflor* av den amorösa. Det rör sig om tre självständiga diktverk, av olika ursprung och karaktär, som plötsligt och i ett mycket specifikt historiskt sammanhang berikar en tidig och torftig svensk par-

nass. Därmed, säger Lodén, ”erbjuder drottning Eufemia också Sverige en uppsättning värderingar knutna till hovets miljö”.

Allmänt kan sägas att Lodén i denna senare del av sin studie otvivelaktigt lyckas komplettera resultaten från den förra delens utredning av *Herr Ivans* textkällor med en intressant precisering av diktens, och därmed även de båda andra Eufemiavisornas, funktion i den ideologiska miljö där dessa dikter tillkom. Översättarens sätt att transformera stoffet visar sig innefatta väsentliga förskjutningar i behandlingen av centrala element i den höviska kulturens begreppsvärld. Man tycker sig se en raffinerad kontinental diktares eleganta lek med de många facetterna i en chevaleresk fransk hovkultur, som förenklas i svensk version, för att ersättas med en mer rättfram och handfast framställning av kristligt tilltalande riddardygder. Översättarens strategi är förvisso inte alldeles okänslig: Eufemiavisorna är ingen entydig uppbyggelselitteratur. Utan tvivel är det en genuin kontinental kavaljerskultur som här omplanteras i samtidens svenska ridderskap. Men det sker i en delvis olikartad, rimligtvis mindre sofistikerad social kontext, under tydlig renodling av äran och det redliga äktenskapet. Det sker också – åtminstone i *Herr Ivan* – utan ironiska blinkningar eller subtil psykologisk analys av de erotiska förvecklingarna.

Sedan budskapet sålunda ”disambiguerats” (”[l]’ambiguïté étant éloignée”), framstår *Herr Ivan*, hävdar Lodén i sin avslutande ”conclusion”, som ett översättarverk i vid mening (”une traduction au sens large”). Härmed avser hon uppenbarligen (även om hon inte formulerar sig riktigt så) ett verk som går utom ramen för vårt nutida översättningsbegrepp, ett verk som utöver språkväxlingen också skriver in sig som ett självständigt bidrag till tidens litteratur, halvt om halvt med status av original. I detta fall är funktionen åtminstone delvis didaktisk. Sådan eller liknande omgestaltning i förening med språklig överflyttning av förelagd text är vid här aktuell tid snarare regel än undantag i västeuropeisk berättande litteratur. Detta är en vanlig iakttagelse i modern medeltidsfilologi, vilket Lodén gott kunde ha påpekat. Kartläggningen är numera relativt omfattande av det litterära gryningsland där en tydlig gräns mellan produktionsformerna ännu inte är fixerad. I Sverige inleddes ju den fixeringen först i Vadstenaklostret, ett knappt sekel efter drottning Eufemias magnifika initiativ, alltså i birgittinsk, inte dominikansk anda.

Ändå är det lätt att skriva under på Lodéns formulering av den grundläggande insikten: ”*Herr Ivans* upphovsman [han kallas här till sist ”l’auteur”, inte ”le traducteur”!] skapar på en och samma gång en form och funktionen för denna form.” Denna sorts dikt vill Lodén se i ett

vidare kultursammanhang. Den är, framhåller hon, mer än bara imitation av tysk, fransk och norrön litteratur, utförd i en avlägsen nordeuropeisk periferi som är angelägen om delaktighet i det centrala kontinentala kultursammanhanget. *Herr Ivan* är lika mycket och i sin egen rätt ett stycke europeisk – och europeiserad – medeltidslitteratur, som kastar ett fullt likvärdigt ljus tillbaka över Crétiens dikt, hjälper oss att läsa också den i nytt ljus.

Samtidigt noterar man att bilden av *Herr Ivan*-översättarens relativa omdirigering av textens funktion egentligen, liksom den av källäget, faktiskt bara är den väntade. Som antytts ovan har liknande iakttagelser formulerats av flera tidigare forskare i den svenska traditionen. Ny – och av bestående värde – är däremot den metodiskt väl genomförda och synnerligen omfattande empiriska bekräftelse som här redovisas. Sofia Lodén har med sin avhandling styrkt och preciserat vår uppfattning av *Herr Ivan* och de båda andra Eufemiavisorna, av deras tillkomst och textkällor, samt av deras funktion i den mottagande samtidskulturen.

Det blir en uppgift för framtida forskning att utfylla, kanske delvis retuschera, bilden av högmedeltidens svenska riddarroman i en religiös och klerikal dimension.

Referenser

- Blanck, Anton (1941): *Bellman vid skiljevägen och andra studier*, Gebers, Stockholm.
- Buridant, Claude (1983): ”Translatio medievalis. Théorie et pratique de la traduction médiévale”. *Travaux de linguistique et de littérature* 21/1, s. 81–136.
- Gallén, Jarl (1946): *La province de Dacie de l'Ordre des Frères-prêcheurs. I. Histoire générale jusque'au grand schisme*, Dissertationes historicæ 12, Helsingfors.
- Jansson, Valter (1945): *Eufemiavisorna. En filologisk undersökning*, Lundequist-ska, Uppsala.
- Lodén, Sofia (2010): *Herr Ivan et la question des sources. Une traduction d'Ívens saga ou du Chevalier au lion?*, Institutionen för franska, italienska och klassiska språk, Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar (1967): ”Eufemiavisorna”. E.N. Tiggerstedt (red.): *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria 1. Fortiden, medeltiden, vasatiden*, Natur och kultur, Stockholm, s. 54–67.
- Zumthor, Paul (1972): *Essai de poésie médiévale*, Seuil, Paris.

